

KASBIY-LINGVOKOMMUNIKATIV VAZIYATLAR ASOSIDA BO'LAJAK GID-TARJIMONLARNING O'QUV-KASBIY FAOLIYATINI TASHKIL ETISH TEKNOLOGIYASI

Muallif: Narzullayeva Mohina Ulug'bek qizi

Tashkilot: O'zbekiston Milliy Universiteti Jizzax filiali

E-mail: mohinanarzullayeva@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda kasbiy-lingvokommunikativ vaziyatlar asosida bo'lajak gid-tarjimonlarning o'quv-kasbiy faoliyatini tashkil etish masalasi yoritilgan. Gid-tarjimon faoliyatiga xos real va modellashirilgan kommunikativ vaziyatlarning didaktik imkoniyatlari tahlil qilinib, ular asosida talabalarning lingvistik, diskursiv, pragmatik, sotsiomadaniy, tarjimonlik va strategik kompetensiyalarini integrativ rivojlantirish zarurati asoslangan. Kasbiy-lingvokommunikativ vaziyatlarni ishlab chiqish va ta'lim jarayoniga tatbiq etishning motivatsion-tayyorgarlik, kommunikativ-faoliyat hamda refleksiv-baholash bosqichlaridan iborat texnologiyasi tavsiflangan. Ekskursiyani tashkil etish, turistik obyektlar haqida axborot berish, milliy-madaniy birliklarni izohlash, turistlarning savollariga javob qaytarish va muammoli vaziyatlarni bartaraf etishga yo'naltirilgan topshiriqlarning metodik xususiyatlari ochib berilgan. Taklif etilgan texnologiyaning bo'lajak gid-tarjimonlarda mustaqil kommunikativ qaror qabul qilish va kasbiy vazifalarni xorijiy tilda bajarish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati aniqlashtirilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy-lingvokommunikativ vaziyat, gid-tarjimon, o'quv-kasbiy faoliyat, pedagogik texnologiya, kommunikativ topshiriq, ekskursiya simulyatsiyasi, tarjimonlik kompetensiyasi, madaniyatlararo muloqot, refleksiv baholash.

Kirish. Xalqaro turizm aloqalarining kengayishi gid-tarjimonlarning kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan talablarning ham o'zgarishiga olib kelmoqda. Zamonaviy gid-tarjimon xorijiy tilni bilish bilan cheklanib qolmasdan, turistik axborotni kommunikativ vaziyatga mos shaklda taqdim etishi, turli madaniyat vakillari bilan samarali muloqot o'rnatishi, milliy-madaniy tushunchalarni izohlashi va nostandart holatlarda tezkor qaror qabul qila olishi zarur. Bunday ko'nikmalarni faqat nazariy ma'lumotlar yoki til tizimiga oid mashqlar orqali to'liq shakllantirish murakkab. Shu bois ta'lim jarayonini real kasbiy faoliyatga yaqinlashtiruvchi lingvokommunikativ vaziyatlar asosida tashkil etish dolzarb pedagogik vazifa hisoblanadi.

D.Hymes kommunikativ kompetensiyani til birliklarini grammatik jihatdan to'g'ri qo'llash bilan bir qatorda, ulardan muayyan ijtimoiy vaziyatga mos foydalanish

qobiliyati sifatida izohlaydi (Hymes, 1972, 277–282-b.). M. Canale va M. Swain kommunikativ faoliyat samaradorligini grammatik, sotsiolingvistik va strategik kompetensiyalarning o‘zaro birligi bilan bog‘laydi (Canale va Swain, 1980, 27–31-b.). Mazkur nazariy qarashlar bo‘lajak gid-tarjimonlarni tayyorlashda til bilimlarini kasbiy vaziyat, kommunikativ maqsad va madaniy kontekst bilan uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Kompetensiyaviy yondashuv bo‘lajak mutaxassisning bilimlarni amaliy vazifalarni hal qilish jarayonida qo‘llay olishiga yo‘naltiriladi. Kommunikativ-faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv tilni real muloqot vositasi sifatida o‘zlashtirishga xizmat qiladi. Kontekstli yondashuv o‘quv faoliyati mazmunini kelajakdagi kasbiy faoliyat xususiyatlari bilan bog‘lashga, vaziyatli yondashuv esa muayyan kommunikativ shart-sharoitlarda tegishli qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi.

Asosiy qism. Gid-tarjimonning faoliyati oldindan tayyorlangan ekskursiya matnini xorijiy tilda takrorlashdan iborat emas. U turistik guruhning tarkibi va ehtiyojini aniqlash, axborot mazmunini adresatga moslashtirish, tarixiy va madaniy tushunchalarni izohlash, savollarga javob berish, turli nuqtayi nazarlarni hisobga olish hamda kutilmagan vaziyatlarni boshqarishni ham qamrab oladi. J. Ap va K.K.F. Wong gid faoliyatining professionalligi bilim, kommunikativ mahorat, xizmat ko‘rsatish sifati va kasbiy mas’uliyatning uyg‘unligi bilan belgilanishini ta’kidlaydi (Ap va Wong, 2001, 551–563-b.). Shu sababli, bo‘lajak gid-tarjimonning kasbiy tayyorgarligi o‘quv jarayonida real faoliyat elementlarini izchil modellashtirishni talab qiladi.

Mazkur tadqiqot doirasida **kasbiy-lingvokommunikativ vaziyat** tushunchasi gid-tarjimon faoliyatiga xos kommunikativ maqsad, ishtirokchilar, kasbiy muammo, lingvistik vositalar, madaniy kontekst va kutiladigan natijani o‘zida mujassamlashtirgan real yoki modellashtirilgan o‘quv sharoiti sifatida talqin etiladi. Bunday vaziyat talabadan tilga oid bilimlarni takrorlashni emas, balki muayyan kasbiy vazifani bajarish uchun kerakli til birliklari, tarjimonlik usullari va kommunikativ strategiyalarni mustaqil tanlashni talab qiladi.

Kasbiy-lingvokommunikativ vaziyatning tuzilishi quyidagi tarkibiy elementlardan iborat:

№	Tarkibiy komponent	Mazmuni
1	Kasbiy kontekst	Ekskursiya joyi, turistik obyekt, marshrut hamda kasbiy faoliyat amalga oshiriladigan sharoitni ifodalaydi.

№	Tarkibiy komponent	Mazmuni
2	Kommunikativ maqsad	Axborot berish, tushuntirish, ishontirish, ogohlantirish, muammoni hal qilish yoki madaniy vositachilikni amalga oshirishga yo'naltiriladi.
3	Kommunikativ ishtirokchilar	Gid-tarjimon, xorijiy turist, turistik guruh, muzey xodimi, mahalliy aholi yoki xizmat ko'rsatuvchi tashkilot vakillarini qamrab oladi.
4	Muammoli holat	Til to'sig'i, madaniy tushunmovchilik, turistning e'tirozi, marshrutdagi o'zgarish, vaqt cheklovi yoki favqulodda vaziyat bilan bog'liq kommunikativ muammoni ifodalaydi.
5	Lingvistik ta'minot	Kasbiy terminlar, nutq qoliplari, grammatik tuzilmalar hamda diskursiv vositalardan maqsadga muvofiq foydalanishni nazarda tutadi.
6	Faoliyat natijasi	Axborotning turistga aniq va tushunarli yetkazilishi, yuzaga kelgan muammoning hal etilishi hamda belgilangan kommunikativ maqsadga erishilishi bilan belgilanadi.

Kasbiy-lingvokommunikativ vaziyatlar mazmuniga ko'ra bir necha guruhga ajratilishi mumkin. **Axborot-taqdimot vaziyatlari** turistik obyekt, tarixiy hodisa yoki madaniy meros namunasini tavsiflashga yo'naltiriladi. **Dialogik-interaktiv vaziyatlar** turistlar bilan savol-javob olib borish va ularning ehtiyojlarini aniqlashni nazarda tutadi. **Tarjimonlik-vositachilik vaziyatlari** milliy realiyalar, tarixiy tushunchalar va madaniy axborotni boshqa til vakiliga moslashtirib yetkazishni talab qiladi. **Muammoli-kommunikativ vaziyatlar** turistning e'tirozi, tushunmovchiligi yoki kutilmagan hodisaga munosabat bildirishni qamrab oladi. **Tashkiliy-boshqaruv vaziyatlari** guruhni boshqarish, yo'nalish va xavfsizlik qoidalarini tushuntirish hamda vaqt taqsimotini muvofiqlashtirishga xizmat qiladi.

M. Byramning fikricha, madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya boshqa madaniyat vakillari bilan muloqot o'rnatish, madaniy hodisalarni sharhlash va ularni turli nuqtayi nazarlar asosida baholash qobiliyatlarini o'z ichiga oladi (Byram, 1997, 34–38-b.). Shu jihatdan kasbiy-lingvokommunikativ vaziyatlar talabalarga milliy madaniyatga oid axborotni shunchaki tarjima qilish emas, balki uning mazmunini xorijiy turist uchun tushunarli shaklda izohlash imkonini berishi kerak. Masalan, talaba milliy marosim, me'moriy atama yoki tarixiy shaxs bilan bog'liq tushunchani boshqa madaniyat vakilining bilim va tajribasini hisobga olgan holda bayon etadi.

Bo'lajak gid-tarjimonlarning o'quv-kasbiy faoliyatini tashkil etish texnologiyasi o'zaro bog'liq uch bosqich asosida amalga oshiriladi.

1. Motivatsion-tayyorgarlik bosqichi

Mazkur bosqichning maqsadi talabalarni kasbiy vaziyat mazmuni bilan tanishtirish, mavjud bilimlarini faollashtirish hamda kommunikativ faoliyatga tayyorlashdan iborat. O'qituvchi turistik obyekt, ishtirokchilar, kommunikativ maqsad va mavjud muammo haqida dastlabki ma'lumot beradi. Talabalar zarur terminlar, nutq qoliplari, madaniy birliklar va tarjimonlik usullarini o'rganadilar.

Ushbu bosqichda aqliy hujum, konseptual xarita, autentik matn tahlili, audio yoki videokuzatuv, kasbiy leksikani tasniflash va muammoli savollardan foydalanish mumkin. Masalan, talabalarga xorijiy turistning mahalliy urf-odat haqidagi savoli taqdim etilib, unga javob berish uchun qanday tarixiy, lingvistik va madaniy bilimlar zarurligi aniqlanadi.

2. Kommunikativ-faoliyat bosqichi

Bu bosqich texnologiyaning markaziy qismi bo'lib, talabalar kasbiy-lingvokommunikativ vaziyatni bevosita hal qiladilar. Ular gid-tarjimon, turist, muzey xodimi yoki turistik guruh rahbari rollarini bajarib, tegishli kommunikativ strategiyalarni qo'llaydilar. Faoliyat davomida talaba axborotni tanlaydi, nutqini adresatga moslashtiradi, tarjima yoki izoh beradi va muammoli vaziyat yuzaga kelganda tegishli yechimni ishlab chiqadi.

Mazkur bosqichda rol o'yin, ekskursiya simulyatsiyasi, keys-stadi, muammoli topshiriq, loyiha, turistik marshrut taqdimoti, audio-gid yaratish va improvizatsion dialoglardan foydalanish samarali hisoblanadi. Masalan, "Ekskursiya vaqtida xorijiy turist tarixiy obyektga doir bahsli savol berdi" vaziyatida talaba savolning pragmatik mazmunini aniqlashi, neytral va dalillarga asoslangan javob shaklini tanlashi hamda muloqotdagi madaniy xushmuomalalikni saqlashi lozim.

CEFR Companion Volume hujjatida ta'limning faoliyatga yo'naltirilgan xususiyati til o'rganuvchini ijtimoiy subyekt sifatida ko'rish va uni mazmunli vazifalarni bajarishga jalb qilish bilan izohlanadi (Council of Europe, 2020, 29–34-b.). Shuningdek, vositachilik faoliyati axborotni qayta ishlash, soddalashtirish, tushuntirish va muloqot ishtirokchilari o'rtasida umumiy tushunish muhitini yaratishni qamrab oladi (Council of Europe, 2020, 90–106-b.). Bu tamoyillar gid-tarjimon tayyorlashda vaziyatli topshiriqlardan foydalanishning metodik asosini tashkil etadi.

3. Refleksiv-baholash bosqichi

Mazkur bosqichda bajarilgan faoliyat natijalari tahlil qilinadi. Talabalar o'zlari tanlagan til vositalari, tarjimonlik usullari va kommunikativ strategiyalarning samaradorligini baholaydilar. O'qituvchi hamda guruh a'zolari tomonidan konstruktiv fikr-mulohaza beriladi. Zarur hollarda kommunikativ vaziyat qayta ijro etilib, aniqlangan kamchiliklar tuzatiladi.

Baholash jarayonida faqat grammatik va fonetik to'g'rilik bilan chegaralanish maqsadga muvofiq emas. Quyidagi mezonlardan foydalanish tavsiya etiladi:

- turistik axborotning mazmuniy aniqligi va ishonchliligi;
- nutqning mantiqiyliги va izchilligi;
- til vositalarining kommunikativ vaziyatga muvofiqligi;
- termin va milliy-madaniy birliklarning to'g'ri izohlanishi;
- tarjimaning mazmuniy adekvatligi;
- turist bilan muloqotda nutq odobiga rioya qilinishi;
- muammoli vaziyatda strategik yechim topilishi;
- kommunikativ maqsadga erishish darajasi.

Kasbiy-lingvokommunikativ vaziyatlarning samaradorligi ularni loyihalashga qo'yiladigan metodik talablarga ham bog'liq. Birinchidan, vaziyat gid-tarjimonning real faoliyatiga mos va kasbiy ahamiyatga ega bo'lishi kerak. Ikkinchidan, topshiriq aniq kommunikativ maqsad va muammoli elementni o'z ichiga olishi lozim. Uchinchidan, vaziyat talabadan tayyor matnni takrorlash emas, mustaqil nutqiy qaror qabul qilishni talab qilishi zarur. To'rtinchidan, topshiriqning murakkablik darajasi talabalarning til tayyorgarligiga mos bo'lishi va bosqichma-bosqich oshirib borilishi kerak. Beshinchidan, har bir vaziyatdan keyin o'z-o'zini baholash, o'zaro baholash va pedagogik fikr-mulohaza tashkil etilishi lozim.

Taklif etilayotgan texnologiyada o'qituvchi tayyor bilimlarni uzatuvchi emas, balki o'quv-kasbiy faoliyatni loyihalovchi, kommunikativ muhitni tashkil etuvchi va refleksiyanı boshqaruvchi subyekt sifatida ishtirok etadi. Talaba esa vaziyatni tahlil qiluvchi, axborotni tanlovchi, nutq strategiyasini belgilovchi va kasbiy muammoni hal qiluvchi faol subyektga aylanadi. Bunday subyekt-subyekt munosabati talabalarning mustaqilligi, mas'uliyati va kasbiy refleksiyaşini rivojlantiradi.

Mazkur texnologiyaşning asosiy natijasi talabada alohida til yoki tarjimonlik ko'nikmalarini shakllantirish bilangina cheklanmaydi. Unda lingvistik, diskursiv, pragmatik, sotsiomadaniy, tarjimonlik va strategik komponentlardan tarkib topgan kasbiy-lingvokommunikativ kompetensiya integrativ rivojlanadi. Natijada bo'lajak gid-tarjimon xorijiy til vositalarini kasbiy vazifa, kommunikativ maqsad va madaniy kontekstga mos ravishda tanlash hamda qo'llashga tayyorlanadi.

Xulosa. Kasbiy-lingvokommunikativ vaziyatlar bo'lajak gid-tarjimonlarning nazariy bilimlarini real kasbiy faoliyatga yaqin sharoitlarda qo'llash imkonini beradigan muhim didaktik vosita hisoblanadi. Bunday vaziyatlarda til ta'limning alohida predmeti sifatida emas, balki turistik axborotni yetkazish, madaniy mazmunni izohlash, tarjimonlik vositachiligini amalga oshirish va muammoli holatlarni bartaraf etish vositasi sifatida qo'llanadi.

Bo'lajak gid-tarjimonlarning o'quv-kasbiy faoliyatini tashkil etish texnologiyasi motivatsion-tayyorgarlik, kommunikativ-faoliyat va refleksiv-baholash bosqichlaridan tarkib topadi. Ushbu bosqichlarning izchil amalga oshirilishi talabning vaziyatni tahlil qilish, kommunikativ maqsadni belgilash, tegishli til vositalari va tarjimonlik strategiyalarini tanlash, kasbiy vazifani bajarish hamda o'z faoliyati natijalarini baholash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Shunday qilib, kasbiy-lingvokommunikativ vaziyatlar asosida tashkil etilgan texnologiya bo'lajak gid-tarjimonlarning o'quv faoliyati va kelajakdagi kasbiy faoliyati o'rtasidagi uzviylikni ta'minlaydi. Mazkur texnologiya talabalarni xorijiy turistlar bilan samarali muloqot qilish, turistik axborotni lingvomadaniy jihatdan moslashtirish va nostandart vaziyatlarda mustaqil kasbiy qaror qabul qilishga tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hymes D. On Communicative Competence // *Sociolinguistics: Selected Readings* / J.B. Pride, J. Holmes (eds.). — Harmondsworth: Penguin Books, 1972. — P. 269–293.
2. Canale M., Swain M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing // *Applied Linguistics*. — 1980. — Vol. 1, No. 1. — P. 1–47. DOI: 10.1093/applin/I.1.1.
3. Canale M. From Communicative Competence to Communicative Language Pedagogy // *Language and Communication* / J.C. Richards, R.W. Schmidt (eds.). — London: Longman, 1983. — P. 2–27.
4. Byram M. *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. — Clevedon: Multilingual Matters, 1997. — 124 p.
5. Council of Europe. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment — Companion Volume*. — Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020. — 278 p.
6. Ap J., Wong K.K.F. Case Study on Tour Guiding: Professionalism, Issues and Problems // *Tourism Management*. — 2001. — Vol. 22, No. 5. — P. 551–563. DOI: 10.1016/S0261-5177(01)00013-9.

7. Cohen E. The Tourist Guide: The Origins, Structure and Dynamics of a Role // *Annals of Tourism Research*. — 1985. — Vol. 12, No. 1. — P. 5–29. DOI: 10.1016/0160-7383(85)90037-4.
8. Weiler B., Black R. *Tour Guiding Research: Insights, Issues and Implications*. — Bristol: Channel View Publications, 2015. — 208 p.
9. Dudley-Evans T., St John M.J. *Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach*. — Cambridge: Cambridge University Press, 1998. — 301 p.
10. Bachman L.F. *Fundamental Considerations in Language Testing*. — Oxford: Oxford University Press, 1990. — 408 p.